

Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság működéséhez.

Az itt közölt adatok eredeti szövegét a kolozsvári róm. kat. főgimnázium könyvtárában elhelyezett Aranka-gyűjtemény őrzi. Az első közlemény, mely egy ismeretlen író Aranka Györgyhez intézett levelét tartalmazza, egy nagyobb és nyomtatásra szánt kézirat 10—15. lapján van. A kézirat címe: a „Magyar Nyelv Mívelésének Sengéje, melyet Próbául adtak ki némelly kevés számú Társak Erdélyben.“ A kéziraton nincs dátum, de az utolsó, 188-ik lap végén Gyarmathi Sámuel aláírása mellett Kolozsvár, 1792, Boldogasszony hava 10-ike áll. A kézirat egy részét kétségtelenül Gyarmathi Sámuel írta, de a többi cikk alatt nem szerepelnek a szerzők nevei. A közel kétszáz oldalas kézirat célja részben az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság keletkezésének és munkásságának ismertetése, részben a magyar nyelv alkatát és megújítását célzó cikkek közlése volt. A kézirat sohasem látott napvilágot, bár a cenzúra engedélyezte megjelenését. Elkészítése az 1790—1792. évek közé tehető. A levél érdekes adalék az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megalakulásához és ahhoz, hogy azt hogyan ítélték meg Magyarországon. Az ismeretlen levélíró szomorúan állapítja meg, hogy a magyarországi hasonló kísérletek nem valósultak meg, de reméli, hogy Erdély szerencsésebb lesz. A második itt közölt adat („A Szótár próbájához való Első Pótlék“) az Aranka-gyűjtemény rendezetlen anyagában van, több hasonló, főként nyelvészeti tárgyú, de lapszámmal és levéltári jelzéssel el nem látott kötegekben. A Nyelvmívelő Társaság által elhatározott Magyar Szótár anyagához tartozott, de hogy e nagy műből mi készült el, azt nem tudjuk. Aranka György fennmaradt levelei némi fényt vetnek az előmunkálatokra, de az elkészült anyagból jóformán csak néhány töredék található meg az Aranka-gyűjteményben. Az itt közölt „szem“ szó és összes derivatumai érdekes kísérlet egy szó teljes származékainak összeállítására. Az eredeti kézirat Aranka írása, de hogy ő írta, azt határozottan nem állíthatjuk. Nem lehetetlen, hogy szerzője Gyarmathi Sámuel volt, aki legtöbbet dolgozott a társaság megbízásából és az erdélyi nyelvmívelők leglelkesebb és egyúttal legkötődőbb nyelvésze volt.

I.

EGY ESMERETLENNEK LEVELE. PEST. MIND SZ. HAVÁNAK
8-DIK NAPJÁN 1791.

Hazafi Barátom!

(Szabad legyen nevenem most tölletek el titkolnom. Ha ki jelenteném és úgy kérném Barátságokat, hogy azt halgassátok el, Némellyitek csak Játéknak vélhetné. Jobbnak tartom azért Nevennek tellyes el halgatásával egész bátorságban lenni magamra nézve: titeket pedig a' Probára ki nem tenni. — Kihúzza. —)

Meg elégedéssel vólt szerentsém olvasni egyikteknek két rendbéli jelentését a Magyar Hazához: mindenikét *Rajzolat* nevezete alatt. Az elsőről azon Rajzolatok közül, melly a' Kéz Irások ki adásáról szoll, azután nem tudhatok semmit. Talám nem lenne rosszsz, ha ennek művoltáról, és előmeneteléről Szakaszos Irásaitokban a' Hazát mind annyiszor tudositánátok. Az a' Tárgy olly nagynak, és jelesnek tetszik előttem: hogy egy jó Hazafiát vagy Leányát sem tehetek fel, ki ahoz meleg szível nem volna. A' második Rajzolat Tárgyának a' Magyar Nyelv művelő Társaságnak Szerentséjében meg vallom Tamás voltam. Kételkedtem benne, hogy az a' Társaság (kihúzza: illy) egy hirtelen meg születethessék. Nem a' N. Erdélyi Országi szép elméknek számokban, és tehetségekben akadoztam pedig. Épen nem! Mert ezek közül hányon nem tették magokat esméretesekké, nem csak a' két Hazában jeles Munkájokkal, hanem győzedelmes borostyán ágaikkal az Hazán kívül is? És ezeknek meg meg annyi és hasonló Párjok lehet. De azok a' szép elmék, azok a' jó Szívek Baratim! a' kik Nemzetünkben eleitől fogva az értelem tso moját kívánták nevelni; azok, a' kik egy Stoabéli meg átolkodással magokat meg tagadván, és Életek keresésének útjait el hagyván, azt a' jó Anyát a' Hazát kívánták követni, és szolgálni; ezek mondok mitsoda jutalmat szoktak közöttünk venni egész életekben? mitsoda tekintetben élnek? mitsoda segedelmet várhatnak? egy szoval: mitsoda Személlves vagy közönséges megkülömböztetést érdemlenek, akár a' közönséges Társalkodásokban, akár a' Nagvok Tornáztiban, vagy küszöbjeiken belől? Erre a' bizonytalan Soldra, betsületes embertől azt kívánni, hogy magát, Hazát élete rendes keresésének modját elefelejtvén Hazája mellett vitézkedni kíváno egy két ugy nevezett Právik közé írassa Nevét, igen soknak tartom. A felett, ha Nemes Erdély Ország állapotjáról el távozásom után vett tudositásim igazak: abban a' szép kis Országotokában azok az elmék, és kezek, mellyekre egy ilyen Társaságnak szüksége volna, a' Közönséges Szolgálatban el vagynak többnyére foglalva, és Sokan, ezeknek pedig kéttség kívül épen a' Javai csak nem erejek

felett. Mert a Szolgálatnak most az a' tulajdonsága vagyon; hogy fél, vagy harmad rész emberrel nem elégszik meg; Egészszet kíván; és meg tsalni nem szabad Nintsen az a' szerentséje is a' mi Magyar Országnak vagyon, hogy a' Belső Renden annyi üres kezei légyenek: a' mi kevés vagyon, az igen jeles példával az Hazának, és Tudományoknak vagyon szentelve: Mint (kihúzza: Püspök) Grof Battyáni, Püspök (kihúzza: Praepost) Szeredai Praepost (kihúzza: a' munkás) Benkő Josef, Professor és jeles igyekezetű Cserei Josef Urak Példái bizonyíttják.

Nem az elmékben kételkedem azért; hanem a' fenn írt okokon kívül, még sokkal inkább abban: hogy ha szintén elég üres kéz, és készült elme volna is, mégis ez a' nagy igyekezet Természete szerént engedie magát olyan hamar, és könnyen formáltatni, és tökéletességre vitetni? Holott a' jelentő Társatok sem nem Proféta, hogy tsudát tégyen; sem nem Cagliastro, hogy tsábíttani kívánnyon. Egy ilyen nagy épületet pedig jól kezdeni annyit tézen, mint félig tökéletességre vinni.

Nagy épületnek 's igyekezetnek gondolom Barátim! ezt a' Tárgyat, a' Magyar Társaságot; és olyan nagynek tartom, mellynél nagyobb és fontosabb DCCC. esztendőknék el folyása alatt hékességes, és tsendes állapotjában a' Hazának a' Magyar Nemzet előtt meg nem fordult. Mert a' régibb idöket vévén, elsőben is; Ha a' Két Magyar Hazát, a' Mesterségekre, Kereskedés, Tudományok virágzására, és Országos maga erején fenn álló állapotjára nézve, más gyalultabb Europai Nemzetekkel egybe vetem: tehát annak a' különbségnek, melly a' mi részünkröl alatsontó, azoknak részekröl pedig a felsőségnek annyi nevezetivel ditséretes, fővebb vagy első okát a' Nyelvben találom. Abban tudni illik, hogy a' viléz, és igen szabad Magyar Nemzet DCCC. esztendők elfolyása alatt önként egy idegen Nyelvnek mint egy rabsága alatt lévén; (kihúzza: tehát ez által) az az idegen Nyelv magára a Nemzetre, és annak Nemes Tagjaira nézve az értelem közönségessé lételének és az által a' közönséges gyalulódásnak, a' Tudományok, Mesterségek gvarapodásának, és a' Felsőbbektöl, 's tanultabbaktöl az alsóbbakra való lé folyásának akadéjja lett: a' Hazába lévő idegenekre nézve pedig az azokkal való egyesülésnek, és egy Testé való lételének örökös Köz Falává vált. Tessék, kérem drága Jó Uraimot, engemet meg érteni. Barátja, nem ellensége vagyok közönségesen az idegen Nyelveknek, és azok között a' Déáknak különösön. Mert úgy tartom, hogy a' mint az idegen Nyelvek közönségesen a' külső Tudományoknak, és világosodásnak meg annyi Kapui, úgy különösen a' Déák Nyelv a' jó Iznek és böltességnek bizonyoson egyik nevezetes Kapuja: de ellenben azt is tartom, hogy semmi jó világosodás, tudomány, és pallérozodás, egy Hazába közönségessé nem lehet, hanem tsak a' Hazai Nemzeti Nyelven. Egy idegen, kiváltképen

egy holt Nyelv pedig azoknak el terjedéseknek és közönségessé lételeknek tsak akadéka. És így tsak egy Magyar Nyelv Mívelő Társaság lehet az az ezköz, melly annyiban egy olly veszedelmes akadékot el hártson, 's azt az örökös Nemzeti Külömbőség Köz Falát el rontván az értelemnek, tudománnak, és igaz világosodásnak drága follyamatjait közönségessé tegye. Ha nézem a' jelen való időt: a' Magyar Nyelv a' két Hazában a' Fő Nemzeti Nyelv, az igaz. De hányad részében közönséges a' két Hazának. És mi ennek is az oka egyéb, hanem az: hogy a' Magyar Nemzet a' maga Nyelvét nem erősítgetvén, (kihúzza: tehát) már ma az idegen Nemzeteknek, nem tsak Nyelvek, hanem Nemzeti külömbőségek is az által igen meg erősödött. Valamelly Vendég Népnek bé jövelekkor, vagy azután idővel a' Magyar Nvelvet bé vették, azok ma mind Magyarok, a' Nyelv Magyarokká tsinálta őket; vették volna bé a' többi is mind; Totok, Németek, Szászok, Rátzok, Olábok, mint a' kunok bé vették volt, ma az egész Ország Magyar Nemzet volna. És ennek a' Társaságnak kellenék annak lennie, melly lassan lassan a' Magyar Nyelv meg édesítésével, és szép móddal való közönségessé tételével arra a' nagy Czélra igyekszik idővel; hogy valaha, a' két Magyar Haza igaz Magyar Haza, 's Magyar Ország, igaz Magyar Ország légyen.

Ha az Éjtszakába borult jövendőre vetem szemeimet, abban Profétai szem nélkül, mellyel nem bírok, semmit nem láthatok: Csak azt mondom: Hogy míg a' Magyar Nemzet fenn áll: Százokig, vagy talám ezrekig; ennek a' Társaságnak ha fel áll, és ha nyomos lehet; és ennek ágainak, ha meg nevedkedhetik, mind addig a' Nemzet tápláló Dajkájának, és oktato Mesterének kell lennie; míg az ő Nevelése, és Vezérlése által minden kebelébe lévő, még mint egy idegen, 's némelly mostoha Tagjaival egy testé, és Nemzetté nevelkedhetik; és a' tudományos igaz Világosodás rendibenn is a' más rész szerént gyalultabb, rész szerént boldogabb Nemzeteknek Szerentséjére, és Méltóságára fel emelkedhetik.

Még egy nagy és nehéz tárgvát látom a' Magyar Nyelv kímivelésének, melly amint azt igen szükségessé teszi: ugy a' Nemes Társaságnak erejét, és készülétét igen kétszéges próbára fogja vetni. Ha el szenvedtek, ezt is meg mondom. Tudni való dolog, hogy a' Magyar Nyelv a' millyen bőv az életbe elő fordulni szokott közönséges szokban; és a' millyen szapora véghe tetlen formáiban, hajlásaiban, változásaiban, és szármozásaiban; olyan szegény, és szűk a' Tudomány, és Mesterségbeli Szokban, kivált ujjakban. Az első bizonyosága természeti Joságának: az utolsó pedig gyászos, és mostoha el hagyattatásának. Es erre a' Magyar Nyelvet mívelő jó kezek, jó ízlésű értelmes, és gyakorlott Fejek, egy szóval egy Társaság, annál szükségesebbek: hogy többnyére azok a' kik annak a' Fogyatozásnak ki potlásához

fogtanak, az Egek tudják mi gondolatlaltal viseltetvén, a' fojásba lévő Tudomány és Mesterségbeli idegen szok helyyébe, olyan ujj kohoba vert szokkal kezdettének írásaikban élni, mellyek nem tsak anyai nyelvünk természeti lágy, és kellemetes hangjára nézve eltúrhetetlenek; hanem a' dologra magára nézve is épen érthetetlenek (betoldás:) — és a' folyásban lévőknél sokkal ért-
 hetlenebbek. — Sőt némelylek még többre mentenek, és a' mi-
 ben épen semmi szüksége nintsen Nyelvünknek, bővíteni kez-
 dették. A' hol valami idéttlen, paraszt, pajkos, Szoj Morva szé-
 létől fogva, Oláh Faluig kaptanak, a' Csikosoktól, a' Béresektől,
 a' Kufárnéktól, a' katonáktól, (kihúzza: egy szóval), az ostor
 és főző kalán, 's gusaj mellől mind fel szedték, és írásaikat,
 ezekkel a' Szemetekkel, mint meg annyi Gyöngyökkel nem meg
 ékesítették, hanem meg tarkázták. Ugy hogy a' máj némelylek ujj
 Magyar könyveket, hanemha Oedipus léssen, emberséges szü-
 letett tiszta Magyar Ember meg nem értheti; olvasásokkal mint-
 egy Fa vágással kínozza magát, és Iekét keseríti. Erre a' végre
 is kívántatik a' Nyelv ki mívelése és egy Magyar Nyelv Mí-
 velő Társaság, vékony ítéletem szerint szükséges.

Illyen magoss gondolatokkal lévén egy Magyar Nvelv mí-
 velő Társaságról, meg fogtok engedni Uraim, hogy annak a'
 nagy állatnak egy Szempillanathan való fogantatásán, és meg
 születésén kételkedtem. És midőn arra a' Bétsi Ujság Levelek
 által a' jelentő hivatást vettem: már akkor meg valloam a'
 Csuda is elfogott; a' Fiát az Anya előtt gondoltam születetni.
 Mert emlékezzetek reája, hogy az Erdélyi Társaság magát a'
 Magyar Országira nézve Fiu Társaságnak nevezte volt; és a'
 Magyar Országí még meg nem született, 's az Erdélyibe keresz-
 telőbe hivatattatak. De mind ezen tsudálkozásomon és kételke-
 désemen tul estem immár, mikor közelébb szándékokrol kü-
 lönös tudósításokból bizonyossá lettem, és meg értettem: hogy
 tsak egy próbát akartok tenni, és azt a' nagy dolgot kitsinyen
 akarjátok kezdeni; erőltetés nélkül próbálgatva vinni. és mint-
 egy lassan lassan idővel nevelni a' szép reménységű kisdedet;
 hogy ideje előtt se igen okos, se igen nagy, a' mint mondják
 váltott Gyermekek ne légyen belőlle. Meg hékéllem azért, és öro-
 mest egybe tsatlom magamat veletek, ha meg engeditek. Adja-
 nak az Egek néktek annyi szerencsét, 's kitsiny seregeteknek
 annyi elő menetelt, a' mennyit, és minémű buzgósággal én kí-
 vánok, és vagyok. N. N.

Közli: dr. Jancsó Elemér.

(Folyt. köv.)